

Ольга Петухова
аспірант НАДУ при Президентіві України

ОСНОВНІ ВИДИ ПРОЦЕСУ КОНСОЛІДАЦІЇ В ДЕРЖАВІ: СПРОБА КЛАСИФІКАЦІЇ

На підставі вивчення джерельної бази у статті проаналізовано такі види консолідації: національна, загальнонаціональна, політична, соціальна, влади, еліти, громадська, ціннісна, світоглядна, ідейна, духовна, моральна, територіальна, регіональна, глобальна, етнічна, міжетнічна, внутрішньоетнічна, міжнаціональна, тимчасова, довгострокова, ситуативна, фрагментарна, походження згори або низу, організована, стихійна, продуктивна, конструктивна, деструктивна, авторитаризму, демократії, позитивна, негативна, пасивна, активна, політичних суб'єктів; розкрито особливості розуміння процесу консолідації; запропоновано підстави класифікації проаналізованих видів консолідації та перелік головних питань для відбору критеріїв-каталізаторів оцінки ефективності процесу консолідації, що в сукупності дає розуміння процесу консолідації як складної соціальної організації.

Ключові слова: консолідація, види консолідації, підстави класифікації консолідації.

Olga Petukhova

MAIN TYPES OF CONSOLIDATION IN THE STATE: ATTEMPT TO CLASSIFY

Consistency of common interest as the driving force of social action in public administration requires study unifying nature of the process of consolidation. The purpose of the classification of the consolidation process is not only identify differences, but also search for reliable means of patterns identification to understand the essence of the mechanism of consolidation of society in the country. Construction of consolidating national policy and overcome destructive tendencies in the state of modern society actualizes the above-mentioned problem. The lack of sufficient scientific justification complete classification of consolidation and its grounds limits the practical possibilities of modern landmarks in the state building process.

The article aims - to analyze professional literature on the problem of consolidation, separation of consolidation's species on this basis, creating their classification within an integrated approach.

Our study gave reason to distinguish the following types of consolidation: national; political, social; power, elite, public; values, worldview (ideological), spiritual, moral; territorial, regional, global; ethnic; temporary, long-term, situational (fragmentary); origin from above, from below; organized, spontaneous, productive (constructive), destructive, formal, informal; authoritarianism and democracy; positive, negative; passive, active; political parties, social movements, parliamentarians, parliamentary factions. These types can be classified according to the following reasons: goals, media motif association, spatial feature, ethnic landmark, the degree of durability, origin initiative, the degree of control, the political regime, under the consolidation of democracy, the degree of participation, political actors.

In fact, the meaning and purpose of consolidation in the country is the timely detection of pressing problems. It should be noted that at the appropriate stage of statehood preference to certain types of consolidation, leading to unequal outcomes in nation-building. It should also be noted that consolidation processes are able to integrate society into a single coherent social organism through powerful communication, strengthen coordination and subordinate relations.

As the study consolidation at all levels (psychological, institutional, procedural) prevents tension in the country in all social groups, providing evidence of the very process of consolidation of balance.

Understanding the process of consolidation as a complex social organization brings to:

- Hazard identification and probabilities of possible outcomes in social processes;
- Search the mechanism of association of civil society;
- The account of the advantages and disadvantages of certain types of consolidation;
- Introduction of innovations, that meet the needs of society overdue;
- Selection criteria for evaluating the effectiveness of the consolidation process, requiring primarily on monitoring, ensuring political and social stability in society, destruction of state sovereignty and welfare of the people and the state, civil society cooperation with the state, trust in government, immigration processes, responsiveness to government and mood problems arising in society, and so on.

Prospects for further research are in the development model of the mechanism of association of civil society as a collective body in the country.

Keywords: consolidation, consolidation types, classification grounds of consolidation.

Ольга Петухова

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ПРОЦЕССА КОНСОЛИДАЦИИ В ГОСУДАРСТВЕ: ПОПЫТКА КЛАССИФИКАЦИИ

На основании изученных научных источников в статье проанализированы такие виды консолидации: национальная, общенациональная, политическая, социальная, власти, элиты, общественная, ценностная, мировоззренческая, идеологическая, духовная, нравственная, территориальная, региональная, глобальная, этническая, межэтническая, внутриэтнических, межнациональная, временная, долгосрочная, ситуативная, фрагментарная, установленная сверху или снизу, организованная, стихийная, продуктивная, конструктивная, деструктивная, авторитаризма, демократии, положительная, отрицательная, пассивная, активная, политических субъектов; раскрыты особенности понимания процесса консолидации; предложены критерии классификации проанализированных видов консолидации и перечень основных вопросов для отбора признаков-каталізаторов оценки эффективности процесса консолидации, что в совокупности дает понимание процесса консолидации как сложной социальной организации.

Ключевые слова: консолидация, виды консолидации, критерии классификации консолидации.

✎ Узгодженість спільних інтересів як рушійна сила соціальних дій у державному управлінні потребує вивчення об'єднувального характеру процесу консолідації. Відсутність чіткого визначення класифікації видів консолідації та її підстав, покладених в основу такої класифікації, проектується на якість реалізації ідеї консолідації в державі. Метою класифікації процесу консолідації є не тільки виявлення відмінностей, а й пошук надійних способів їх ідентифікації, виявлення закономірностей для розуміння сутності механізму консолідації суспільства в державі. Побудова консолідуючої національної політики та подолання руйнівних тенденцій у стані сучасного суспільства актуалізує зазначену вище проблему.

✎ Консолідація» – це неоднорідне поняття, у якому залежно від різних ознак виділяються різні види. Власне проблемою консолідації займалася Г. Луцишин, яка виокремлює такі її різновиди: національна консолідація, політична консолідація, етнічна консолідація, громадська консолідація, демократична консолідація, суспільна консолідація, консолідація суб'єктів політики (консолідація політичних партій, громадських рухів, парламентаріїв і парламентських фракцій) [1, с. 52].

Досить близьким до зазначеної позиції є бачення Є. Риженко, який виділяє територіальну, ціннісну, загальнонаціональну, ситуативну консолідацію [2, с. 7].

Крім того, І. Іванов класифікує консолідацію нації за такими критеріями: за основними носіями – етнічна група, соціальна група, особа, політична партія, нація як спільнота; за характером функціонування на рівнях – теоретичному, державно-політичному і буденному, а також індивідуальному і групово-спільнісному; за структурно-системною ознакою – як система, структура, політичний, національний і державницький процес; за світоглядними параметрами – соціально-історичний досвід, світоглядна спрямованість; за ідентифікаційним напрямком – система етнонаціональної свідомості [3, с. 9].

Найбільш повною є класифікація М. Степико, який концептуалізував уявлення про консолідацію суспільства, додаючи до вказаних ще сильну і слабку, організовану і стихійну, довгострокову і тимчасову, загальнонаціональну та регіональну, конструктивну і деструктивну (радикальну), ситуативну [4, с. 103].

При цьому різноманітті поглядів відсутність поєднання окремих видів консолідації в комплексну структуру не дає змоги чітко уявити їх місце в загальній системі консолідації в державі.

✎ На наш погляд, відсутність достатньо повного наукового обґрунтування класифікації видів консолідації та її підстав обмежує практичні можливості сучасних орієнтирів у державотворчих процесах.

✎ Метою статті є проведення аналізу фахової літератури із цієї проблеми, виокремлення видів консолідації і на цій основі створення їх класифікації в межах комплексного підходу.

✎ Сьогодні можна констатувати, що більшість українських науковців і політичних діячів наполягають на загальній консолідації, що реалізується у формі об'єднувального процесу або його результату. Важливо звести до певного змістового рівня і знаменника все те, що раніше було напрацьовано в системі класифікації процесу консолідації.

Зрозуміло, що тільки логічно правильна, науково обґрунтована класифікація дає змогу продемонструвати закономірності розвитку упорядкованих об'єктів, розкрити їх зв'язок, закласти фундамент для загальних висновків і прогнозів [5, с. 16].

На підставі проведеного аналізу наукової літератури [1–4; 7–9; 12–15; 18–23; 25–36] нами було виокремлено такі види консолідації: національна, політична, соціальна, етнічна, територіальна, суспільна, політичного режиму, демократична, ціннісна, влади, еліти, громадська, ситуативна (фрагментарна).

Докладніше проаналізуємо особливості класифікації видів процесу консолідації, на наш погляд, менш поширених у науковій літературі.

Як свідчить аналіз, дослідники вживають терміни «види» [2; 4] і «типи» [3] консолідації як синоніми. Наразі, спираючись на семантику цих слів, тип (типізація) означає чітке моделювання, трафарет, типові блоки або модулі. Отже, консолідація як процес, на нашу думку, унеможлиблює практичне досягнення такого ступеня подібності низки дій або характерних форм. Відповідно до системи ієрархії цих понять у державному управлінні, де вид ширше за тип, скоріше варто говорити про «види» консолідації, ніж «типи».

Для ґрунтовного проведення класифікації видів консолідації доцільно також виділити підстави консолідації, покладені в її основу, що позначають безпосередній зв'язок ознак подібних процесів в єдине понятійне поле.

Насамперед зауважимо, що консолідація в державі – це процес тривалий та відповідальний, проте дослідники підкреслюють, що момент введення нової конституції в дію можна назвати стартовим етапом у процесі консолідації [6, с. 63]. Тобто цей правовий акт суспільних відносин демонструє втілення в життя нового державного суспільного устрою.

Однак не можна не враховувати те, що консолідація влади і консолідація суспільства – це два різних, але тісно взаємопов'язаних процеси [7, с. 60–61].

Слід зазначити, що об'єктивно протистоїть розшаруванню та атомізації суспільства соціальна консолідація, яка, на думку С. Рогачева, являє собою зацікавлену участь громадян у справах об'єднання міста, регіону, країни як цілісного соціального організму [8, с. 72].

Шлях до соціальної консолідації лежить через налагодження партнерства між основними соціальними групами; соціальною підтримкою населення владою, зміцнення середнього класу, що гармонізує соціальну сферу суспільства.

Проводячи аналіз, звертає на себе увагу той факт, що досить поширеним серед науковців є розуміння національної консолідації як відносно стабільного стану нації та соціуму.

У широкому розумінні І. Іванов називає консолідацію нації процесом зникнення соціальних і етнічних бар'єрів, підсистемою системи консолідації людства, у якій формуються спільні стандарти життя [3, с. 9]. Її етапи: етнічна консолідація, внутрішньоетнічна, міжетнічна, регіональна та міжрегіональна інтеграція, нарешті, глобалізація тощо.

Натомість, Ю. Тиркус наголошує, що національна консолідація є важливою складовою політичної консолідації, що, у свою чергу, залежить від легітимності політичної влади та реальних процесів суспільного життя [9, с. 115].

Можна сумніватися в правильності подібної класифікації, оскільки в цьому разі маємо справу суто з політичною консолідацією, яка дає можливість щодо прогнозування розвитку політичної обстановки, напруженості внутрішньої політичної ситуації в країні. До того ж у державі не може бути особливої «суто» політичної сфери діяльності [10, с. 142].

Між іншим, у нашому дослідженні чітко розмежовується консолідація політична і консолідація соціальна як два окремих види у складі національної консолідації.

О. Оржель [11, с. 28] розуміє національну та суспільну консолідацію як тотожні поняття і, на наш погляд, науковці закладають подібний зміст у визначення загальнонаціональної консолідації.

Уявляється також, що етнічна консолідація є певною альтернативою консолідації національній, оскільки в її процесі посилюються роль і значення кожної спільноти на противагу загальнонаціональним цінностям [4, с. 109].

Важливі перетворення в політичній та економічній сферах сприяють появі суттєвих розбіжностей у консолідаційних процесах у соціально-політичному житті держави. Відтак, О. Новакова [12], Л. Приймак [13] та інші розрізняють консолідацію авторитарного та демократичного політичних режимів і окремих видів – «консолідацію демократії».

Крім того, у межах консолідації демократії Дж. Пrid-хем [14] розрізняє «негативну» і «позитивну» (існування законів демократії на суспільному і політичному рівнях) консолідацію.

Наприклад, І. Тітар визначає зміст консолідації демократії як стан або завершальний етап стабілізації демократичного режиму країни. Причому сутність «негативної» консолідації розкривається через її незначний вплив (консолідація досягнута). Разом з тим, у міру розвитку «позитивної» консолідації в державі демократична система стабільно налагоджується, і довіра до неї зростає [15, с. 64–68].

Громадянське суспільство сприяє консолідації демократії, але саме по собі воно не може породити демократію або забезпечити буття вже існуючих демократичних інститутів і норм [16].

Слід наголосити, що в консолідації демократії надзвичайно вагомою є роль еліти, особливо консенсусної еліти та її об'єднання навколо демократичних норм. Загалом, збалансованість консолідації в державі досягається завдяки взаємним інтересам та взаємодії в правовому полі її носіїв: влади, еліти, громадськості. Спільне прийняття рішення в рамках групи допомагає на різних етапах знаходити шляхи побудови правової держави, вести між собою переговори на рівні партнерства.

Сьогодні в умовах демократизації в державі стали виникати численні суспільні об'єднання, що створюються знизу самими громадянами [17, с. 11].

Як бачимо, чималу роль у процесі консолідації відіграє власне ініціатива походження згори (влада, еліта) або знизу (громадянське суспільство). Консолідація знизу заохочує громадян до активної участі в суспільному житті самостійно без втручання держави. Консолідація згори покликана законодавчим шляхом стимулювати та цілеорієнтувати спільні зусилля, передбачаючи певні координуючі тактики.

Потенціал консолідації знизу зростає за сприяння державного управління і допомагає позитивному розвитку держави, вирішенню загальнонаціональних завдань.

Беручи до уваги ідеї М. Степико, який поділяє консолідацію на деструктивну (радикальну), що не піддається прогнозуванню, і продуктивну консолідацію, що потребує організаційних, інтелектуальних і фінансових інвестицій від усього суспільства [4, с. 103], пропонуємо виокремити класифікаційну підставу за ступенем керованості. Автор також розрізняє ще два окремих види консолідації: організовану і стихійну, під якими, на наш погляд, розуміється єдине смислове тлумачення з продуктивною та деструктивною консолідацією.

У соціології для регулювання соціально-правових відносин існує усталене поняття – формальні (регулюються законами та нормативними актами) і неформаль-

ні (відсутні формальні правила) інститути або формальні (за ініціативою адміністрації) і неформальні (вільно утворені) об'єднання. У логіці міжособистісних відносин, до яких належить і консолідація, на нашу думку, щоб запобігти можливої плутанини краще застосовувати загальноприйняті дефініції в системі споріднених наук.

Тому з метою найбільшої зручності пропонуємо за ступенем керованості розрізнити формальну і неформальну консолідацію замість консолідації продуктивної, деструктивної, радикальної, організованої та стихійної.

М. Степико запропонував поділяти довгострокову, тимчасову і окремо ситуативну (навколо певних подій) консолідацію [4, с. 101–103].

У кожному з названих видів закладений часовий вимір, що, у свою чергу, може їх з'єднати. Саме тому доцільно класифікувати ці подібні поняття як єдине згрупування за ступенем тривалості.

Якщо конкретно проаналізувати ситуативну, або, як її трактують деякі науковці, фрагментарну консолідацію, то виявиться, що вона відбиває певну стадію перетворень у державі та використовується деякими політиками як суто політична технологія для маніпулювання ситуацією і настроями населення [4, с. 154].

За мотивом об'єднання можна виокремити ціннісну, світоглядну (ідеологічну), ідейну, духовну, моральну консолідації. Залежно від ступеня участі активної частини суспільства консолідація підрозділяється на пасивну й активну.

На думку Г. Луцишин, сутність пасивної консолідації виявляється в суспільстві в тому разі, коли фактор об'єднання критикою замінює активні дії [18, с. 168].

Цікаво помітити, що пасивна консолідація відбувається на психологічному рівні без прямих зв'язків і відбувається в закритому вигляді, має односторонній характер.

Активна консолідація, навпаки, відображає рівень причетності до ситуації, зацікавленість у неї та усвідомлення важливості проблеми. Активна консолідація завжди вимагає відповідних комунікативних зв'язків на різних рівнях.

Однак для кращого розуміння змісту процесу консолідації проведений нами аналіз видів консолідації систематизований у таблицю (див. табл. 1).

Зауважимо, що запропонована вище класифікація консолідації лише частково відображає найпоширені в сучасному державотворенні її види. Слід додати, що ці різновиди консолідації не є автономними один від одного, а являють собою взаємопов'язані процеси, що і об'єднують в певну систему.

На себе звертає увагу той факт, що чим менші розбіжності в межах однієї підстави (наприклад, організована, стихійна; пасивна, активна; тимчасова, довгострокова та інші види консолідації), тим вище видається порозуміння між людьми, а іноді й реальність конструктивного співжиття.

Фактично, зміст та мета консолідації в державі полягає у своєчасному виявленні назрілих проблем. Варто відзначити, що на відповідному етапі державності надається перевага певним видам консолідації, що призводить до неоднакових результатів у державному будівництві. Слід також зазначити, що консолідаційні процеси здатні інтегрувати суспільство в єдиний цілісний соціальний організм завдяки потужним комунікаціям, зміцнити координаційні та субординаційні відносини.

Як впливає з дослідження, забезпечення консолідації на всіх рівнях (психологічному, інституціональному, процедурному) запобігає в державі напруженню у

Класифікація видів процесу консолідації в державі

№ з/п	Підстава класифікації	Види класифікації	Представники теорій консолідації
1	За метою консолідації	Національна (загальнонаціональна)	Є. Риженко, М. Степико, Г. Луцишин, Ю. Тиркус, Є. Магда, О. Оржель, М. Мадін, О. Куць
		Політична	М. Анипкин, Ю. Тиркус, І. Хинтба, Г. Луцишин, О. Пашкова, Е. Агєєва, Н. Великая, В. Балакирева, К. Іманалієв
		Соціальна	С. Рогачев, О. Пашкова, О. Кармадонов, Ю. Тиркус, Г. Луцишин, С. Рогачев, М. Степико, О. Пашкова, Є. Магда, О. Картунов
2	За носіями	Влади	А. Литвинов
		Еліти	М. Пірен, Г. Луцишин, Дж. Хіглі
		Громадська	Г. Луцишин
3	За мотивом об'єднання	Ціннісна	Г. Луцишин, Є. Риженко
		Світоглядна (ідеологічна)	Ю. Сурмін
		Ідейна	Н. Саїтова, Е. Токтаров
		Духовна	Н. Саїтова, Е. Токтаров
		Моральна	Ю. Сурмін
4	За просторовою ознакою	Територіальна	Є. Риженко
		Регіональна	М. Степико, І. Іванов
		Глобальна (глобалізація)	І. Іванов
5	За етнічними межами	Етнічна	С. Іванов, Г. Луцишин, Р. Касимова, М. Степико
		Внутрішньоетнічна	О. Картунов
		Міжетнічна	О. Картунов
		Міжнаціональна	О. Куць, М. Мадін
6	За ступенем тривалості	Тимчасова, довгострокова	М. Степико
		Ситуативна (фрагментарна)	М. Степико, Є. Риженко
7	За ініціативою походження	Згори, знизу	І. Гавриленко
8	За ступенем керованості	Організована, стихійна	М. Степико
		Продуктивна (конструктивна), деструктивна	М. Степико
		Формальна, неформальна	Рекомендовано вживати як стійку словосполуку
9	За політичним режимом	Авторитаризму	Л. Приймак, О. Новакова, Ю. Древаль
		Демократії (демократична)	Д. Растоу, Ю. Древаль, Е. Ковтуненко, Е. Терешина, І. Тітар, Г. Луцишин, Дж. Прідхем, І. Конопелько, І. Хинтба
10	У рамках консолідації демократії	Позитивна, негативна	Дж. Прідхем, І. Тітар
11	За ступенем участі	Пасивна, активна	Г. Луцишин

12	За політичними суб'єктами	Політичні партії	Г. Луцишин
		Громадські рухи	Г. Луцишин
		Парламентарі	Г. Луцишин
		Парламентські фракції	Г. Луцишин

всіх суспільних групах, надає самому процесу консолідації ознак збалансованості.

Таким чином, досягнення мети максимальної консолідації в державі можливе лише на основі комплексного підходу, що забезпечує практичне врахування всіх її видів та підстав-носіїв характерних ознак цього складного процесу.

1. Класифікація видів консолідації дає змогу глибше зрозуміти власне процес консолідації.

2. Сукупний процес консолідації відбувається в безпосередньому взаємовпливі всіх видів консолідації і резюмується у трансформаційних змінах змісту державного будівництва.

3. Проведене нами дослідження дало підстави виокремити такі види консолідації: національна (загальнонаціональна); політична, соціальна; влади, еліти, громадськості; ціннісна, світоглядна (ідеологічна), ідейна, духовна, моральна; територіальна, регіональна, глобальна (глобалізація); етнічна, міжетнічна, внутрішньоетнічна, міжнаціональна; тимчасова, довгострокова, ситуативна (фрагментарна); походження згори, знизу; організована, стихійна, продуктивна (конструктивна), деструктивна, формальна, неформальна; авторитаризму, демократії (демократична); позитивна, негативна; пасивна, активна; політичних партій, громадських рухів, парламентарів, парламентських фракцій.

4. Усі ці види можна класифікувати за такими підставами: цілі, носії, мотив об'єднання, просторова ознака, етнічні межі, ступінь тривалості, ініціатива походження, ступінь керованості, політичний режим, у рамках консолідації демократії, ступінь участі, політичні суб'єкти.

5. Розуміння процесу консолідації як складної соціальної організації наближає до:

- визначення небезпеки та ймовірностей можливих наслідків у соціальних процесах;
- пошуку механізму об'єднання громадянського суспільства;
- урахуванню переваг і недоліків окремих видів консолідації;
- упровадженню інновацій, що відповідають назрілим потребам життя суспільства;
- відбору критеріїв-каталізаторів оцінки ефективності процесу консолідації, що вимагають передусім моніторинг питань: зміцнення політичної і соціальної стабільності у суспільстві, руйнування державного суверенітету, добробуту народу та держави, співпраці громадянського суспільства з державою, довіри до влади, еміграційних процесів, оперативності реагування влади на проблеми та настрої, що виникають у суспільстві, тощо.

Перспективи подальших розвідок насамперед, на нашу думку, полягають у розробленні моделі механізму об'єднання громадянського суспільства як колективного організму в державі.

Література.

1. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах демократизації суспільства / Г. І. Луцишин // Наук. пр. [Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили]. Серія : Політологія. – 2012. – Т. 182. – Вип. 170. – С. 51–55.
2. Риженко Є. С. Інтегративна ідеологія як чинник консолідації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Риженко Євген Сергійович. – К., 2008. – 19 с.
3. Іванов І. Ю. Формування української політичної нації в сучасних умовах: проблеми і перспективи : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / Іванов Ігор Юрійович. – К., 2005. – 20 с.
4. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
5. Жигулєнков М. В. К вопросу о классификации функций государства / М. В. Жигулєнков // Право и политика. – 2002. – № 8. – С. 16–20.
6. Ковтуненко Е. С. Соціальна диференціація як складовий елемент процесу консолідації світових демократичних систем / Е. С. Ковтуненко // Наук. пр. [Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили]. Серія : Соціологія. – 2012. – Т. 177. – Вип. 165. – С. 61–64.
7. Великая Н. М. Проблемы консолидации общества и власти / Н. М. Великая // Социс. – 2005. – № 5. – С. 60–71.
8. Рогачев С. В. Социальная консолидация общества: механизм межсекторного ресурсного взаимодействия / С. В. Рогачев // Государство, НКО и бизнес: процесс взаимодействия : Материалы междунар. науч.-практ. конф. – М., 2007. – С. 20–33.
9. Тиркус Ю. С. Внутрішньополітична консолідація як умова інтеграції України до ЄС / Ю. С. Тиркус // Грані. – 2014. – № 8. – С. 113–118.
10. Джураєва О. О. Класифікація функцій сучасної держави / О. О. Джураєва // Актуал. пробл. держави і права : Зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. л-ра, 2005. – Вип. 25. – С. 140–146.
11. Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду) / Олена Оржель // Вісн. НАДУ. – 2012. – № 2. – С. 28–38.
12. Новакова О. Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації / Олена Новакова // Політ. менеджмент. – 2006. – Спец. вип. – С. 82–91.
13. Приймак Л. Консолідація як завершальна стадія транзиту: теоретико-методологічний підхід / Л. Приймак // Вісн. Львів. ун-ту. – Серія філос.-політол. студії. – 2013. – Вип. 3. – С. 130–137.
14. Geoffrey Pridham The International Context of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective / In Richard Guenther, P. Nikiforas Diamandouros and Hans-Joergen Puhle, eds., The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe

in Comparative Perspective. – Baltimore: Johns Hopkins University Press. – 1996. – 169 p.

15. Тітар І. О. Концептуальні засади дослідження консолідації демократії як соціально-політичного процесу : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 / Тітар Іван Олександрович. – Х., 2009. – 234 с.

16. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис (Полит. исслед.). – 1996. – № 5. – С. 16–27.

17. Гавриленко И. Г. Развитие деловой активности населения через формирование института самоуправления в жилищной сфере / И. Г. Гавриленко // Гражданское общество в России: состояние, тенденции, перспективы : сб. науч. тр. – Ульяновск : УлГТУ, 2012. – С. 11–20.

18. Луцишин Г. Чинники консолідації української нації / Галина Луцишин // Українська національна ідея: реальність та перспективи розвитку. – 2011. – Вип. 23. – С. 165–169.

19. Литвинов А. В. Консолидация монархической власти и элита Эфиопии во второй половине XIX – первой трети XX века : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Литвинов Александр Вячеславович. – Ярославль, 2006. – 241 с.

20. Агеева Е. А. Политические аспекты консолидации современного российского общества (На примере полиэтничного региона) : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Агеева Екатерина Александровна. – М., 2004. – 175 с.

21. Терешина Е. А. Консолидация демократии в условиях трансформации политической системы общества : теоретико-методологический анализ : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Терешина Елена Александровна. – Казань, 2006. – 220 с.

22. Конопелько И. В. Демократическая консолидация в условиях современного политического процесса : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Конопелько Ирина Викторовна. – Ставрополь, 2004. – 150 с.

23. Хинтба И. Р. Консолидация демократии : сущность, факторы, модели : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Хинтба Ираклий Ревазович. – Москва, 2009. – 268 с.

24. Касымова Р. Политико-правовой аспект проблем развития и консолидации этнических меньшинств в современном Таджикистане : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Касымова Раджабмо. – Душанбе, 2006. – 162 с.

25. Иманалиев К. К. Национальная идея как фактор политической консолидации общества переходного периода (На примере России и Кыргызстана) : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. / Иманалиев Каныбек Капашович. – Москва, 2002. – 221 с.

26. Балакирева В. И. Межпарламентская Ассамблея СНГ как международный институт политической консолидации : дис. ...канд. полит. наук : 23.00.02. / Балакирева Вера Ивановна. – Санкт-Петербург, 2002. – 160 с.

27. Картунов О. Вступ до етнополітології : наук.-навч. посіб. / О. В. Картунов. – К., 1999. – 300 с.

28. Пірен М. Проблеми формування сучасної української еліти / Марія Пірен // Соціал. психологія. – 2004. – № 2 (4). – С. 38–48.

29. Саитова Н. А. Факторы консолидации как условия устойчивого развития казахстанского общества / Н. А. Саитова, Е. Б. Токтаров // Вестн. КазНУ. Серия: философия, культурология, политология. – 2012. – № 1. – С. 35–39.

30. Куць О. М. Етнонаціональна свідомість у державотворчих процесах : монографія / О. М. Куць, М. П. Мадін. – Х. : ППВ «Новое слово». – 2009. – 318 с.

31. Анипкин А. С. Социальная и системная интеграция власти и общества: региональный аспект : дис. ...д-ра социол. наук : 22.00.04 / Анипкин Михаил Александрович. – Волгоград, 2010. – 284 с.

32. Древаль Ю. Д. До питання про теорію переходу від авторитаризму до демократії / Ю. Д. Древаль // Актуал. пробл. держ. упр. – 2008. – № 2. – С. 42–49.

33. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели /Д. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.

34. Пашкова О. Соціально-політична консолідація як умова реалізації українського державотворення (за В. Липинським) / О. Пашкова // Studia politologica Ucraino-Polona. – 2011. – Вип. 1. – С. 43–49.

35. Сурмін Ю. Необхідність, характер та зміст модернізації Української держави / Юрій Сурмін // Вісн. НАДУ. – 2008. – № 2. – С. 5–22.

36. Хигли Дж. Демократия и элиты [Электронный ресурс] / Дж. Хигли. – Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/2012/04/09/1271932340/005_%D0%A5%D0%B8%D0%B3%D0%BB%D0%B8_%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F%20%D0%B8%20%D1%8D%D0%B%D0%B8%D1%82%D1%8B_22-31.pdf.